

Сергій ГРАБОВСЬКИЙ

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу філософських проблем етносу та нації
Інституту філософії імені Г. Сковороди НАНУ, м. Київ

ORCID: 0000-0003-3041-8945

Email: hrabovskyS@gmail.com

РОСІЙСЬКА МАТРИЦЯ Й АЛГОРИТМИ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ

(Рецензія на книгу: Агеєва Віра. *За лаштунками імперії.*

Есеї про українсько-російські культурні відносини:

2-е видання, випр. Київ: Віхола, 2023. 360 с.)

Анотація. Рецензія присвячена новій книзі професорки Віри Агеєвої, в якій вона досліджує українсько-російські взаємини переважно двох минулих століть під антиколоніальним оглядом. Справа в тому, що у світові славістиці про ці взаємини дуже багато написано в контексті відверто чи приховано артикульованих російських інтересів і пріоритетів. Російська імперія, як звалася від народження ця держава, постійно облагороджувала свою історію чужими звитягами та здобутками, натомість позбавляючи українців здійсненого ними. Віра Агеєва через призму культурного процесу описує та досліджує український спротив Російській імперії та боротьбу за збереження колективної пам'яті. У зазначені століття головною речницею антиколоніального дискурсу була українська література. Авторка книги простежує динаміку цього дискурсу, який вона веде від Котляревського, Квітки-Основ'яненка, харківських романтиків до епохи модернізму, а далі – кількох спроб постання держави. Українська культура і зокрема література у ці періоди пропонувала різні моделі ідентичності, так чи інакше, більш чи менш успішно підважуючи російську імперську матрицю й утверджуючи власну культурну самодостатність. Разом із тим, як переконливо довела Віра Агеєва, гуманізм російської літератури, про який стільки говорять на кафедрах славістики західних університетів, за рідкісними винятками вичерпувався (і вичерпується нині) на українському питанні.

Ключові слова: Україна, Росія, культурні відносини, подвійна лояльність, національна тожсамість, українофобія, російський шовінізм

Serhiy HRABOVSKY

Ph.D. in philosophical sciences, Senior Research Associate,
Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation
H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine

RUSSIAN MATRIX AND ALGORITHMS OF DECOLONIZATION

(A review of the book: Ageyeva Vira *Behind the scenes of the empire.*

Essays on Ukrainian-Russian cultural relations: 2nd edition, reprinted.

Kyiv: Vikhola, 2023. 360 p.)

Abstract. The review is dedicated to the new book of Professor Vira Ageyeva, in which she examines Ukrainian-Russian relations mainly of the past two centuries under an anti-colonial perspective. The fact is that in world Slavic studies a lot has been written about these relations in the context of overtly or covertly articulated Russian interests and priorities. The Russian Empire, as this state was called from birth, constantly ennobled its history with other people's achievements and gains, in return depriving Ukrainians of what they had achieved. Through the prism of the cultural process, Vira Ageyeva describes and examines the Ukrainian resistance to the Russian Empire and the struggle for the preservation of collective memory. In these centuries, Ukrainian literature was the main spokesperson of the anti-colonial discourse. The author of the book traces the dynamics of this discourse, which she keeps track of from Kotlyarevsky, Kvitka-Osnovyanenko, Kharkiv romantics to the era of modernism, and then to several attempts to establish a state. Ukrainian culture and literature in particular during these periods offered different models of identity, one way or another, more or less successfully undermining the Russian imperial matrix and asserting its own cultural self-sufficiency. At the same time, as Vira Ageyeva convincingly proved, the humanism

of Russian literature, which is talked about so much in the departments of Slavic studies of Western universities, with rare exceptions was exhausted (and is exhausted now) on the Ukrainian question.

Keywords: *Ukraine, Russia, cultural relations, dual loyalty, national identity, Ukrainophobia, Russian chauvinism*

Традиційно на початку рецензії відзначають авторські здобутки, а наприкінці роблять зауваження та іноді заперечують ті чи інші положення рецензованої книги. Наразі, як на мене, в силу її значущості варто піти іншим шляхом: спершу подати загальний огляд ідей рецензованої книги з поточними зауваженнями, а вже потім сформулювати концептуальні зауваги, які стосуватимуться не тільки цієї книги. Таким чином, буде окреслено місце об'єкта розгляду в науковому та загальнокультурному житті, переваги та недоліки есеїв Віри Агеєвої про українсько-російські культурні відносини.

Але спершу – рекомендація Оксани Забужко, висловлена в передмові до польського видання книги «За лаштунками імперії» (2023 рік): «Агеєву в історії української літератури цікавить дещо інше, і «колаборанти» – куди більше, ніж «мученики»: цікавлять стратегії виживання культури-«субалтерна» в умовах колоніальної «зачистки». І ось це воістину захоплива й незбагненна історія, яка тільки-но починає по-справжньому, в міру ніким не сподіваного на Заході спротиву України російській агресії, опосідати уми славістичних кафедр західних університетів: як, справді, могло статися, що чогось вже давно не мало би бути («не було, нема й бути не може!») – бився в істеричі царський міністр Валуєв за 160 літ до Путіна: класична стадія невротичного заперечення при фактчекінгу реальністю!), – а воно, чорт забирай, є? Чому воно є, за рахунок чого?.. [...] В пошуках відповіді на це питання Агеєва майже двадцять років, книжка за книжкою, досліджувала найвизначніших українських письменників-«колаборантів» – тих, котрі не емігрували, не згинули в ГУЛАГу чи підпіллі, а благополучно вмирили в УРСР у власному ліжку й отримували похорон за державний кошт. [...] Вписані в радянський літературний канон, і справді-таки видатні поети Максим Рильський та Микола Бажан були лауреатами Сталінської премії, десятиліттями покірно виконували всі вказівки радянської цензури, з обов'язковими в тому асортименті одами Сталіну включно, – а проте зуміли не тільки залишитись першорядними поетами, а й використовувати своє суспільне становище, по змозі, для гальмування колоніальних культурно-політичних практик...» [5]. Так, слова Оксани Забужко справедливі, хоча змістовний обшир книги сказаним не обмежується: окремі розділи присвячені Миколі Гоголю, Іванові Нечую-Левицькому, Лесі Українці; та й про інших як дорадянських українських класиків, так і про деяких нерадянських написано чимало, причому цікавого не лише для філологів і літературознавців, а й для всіх гуманітаріїв і не гуманітаріїв. Містить книга й концептуальні положення стосовно сакраментального «москаля» на українських теренах, національної тожсамості, культурної амнезії тощо. Іншими словами, йдеться

про серйозну працю званої авторки, про книгу, безумовно варту читацької уваги.

Справді: авторка вільно і компетентно працює не лише з літературною, а й із загальнокультурною та частково політичною історією України XIX–XX століть. Знакові постаті, знайомі читачам зі школи, фігурують у книзі значно рельєфнішими, життєвішими, ба, неоднозначнішими, ніж видавалося раніше. А проблеми, які свого часу поставали перед українською елітою, перестають бути абстракціями – вони олюднюються, набувають ментальної динаміки. Як щось особисто важливе постає, скажімо, перед українськими достойниками першої третини XIX століття проблема «іншування москаля». Бо ж замало було сказати «москалі чужі люди», потрібно було переконливо унаочнити це різними способами. Як на мене, розділ «Іншування москаля, національна тожсамість і подвійна лояльність» з інтересом читається навіть тими, хто на загал достатньо поінформований про сюжети XIX століття. Адже одна справа знати загальники, інша – конкретні твори, де формувалося протиставлення українців москалям, де свої та чужі виступають як носії добра та зла. Проте «за бортом» книги залишається включеність українців кінця XVIII – першої третини XIX століття у такий глобальний сюжет, як масонство. Цей ідейно суперечливий, а водночас і прогресистський рух істотно вплинув на політичні, правові та соціокультурні процеси у Західній Європі та Північній Америці, тим самим наклавши відбиток на всю сучасну цивілізацію. Перший на теренах України університет, перші українські періодичні видання, перші – ще не вповні українські – таємні організації. «Саме ці брати[-масони] в Україні стали творцями міст і законів, української літератури, університетів, партій і наукових теорій. Та й сам «проект Україна» також, можливо, масонська вигадка... [...] ...Багато чого в емансипації європейської людини було їх ідеєю» [8, с. 5]. Можливо, тут наявне певне перебільшення, але незаперечною була настанова європейських масонів (й українських також) на творення освіченої спільноти, на значно більш масове, ніж раніше, книгодрукування та на формування і розвиток модерної літературної мови на основі живої народної; останнє в українській культурі здійснив оратор (витія) полтавської ложі Іван Котляревський. І не забуваймо частково «масонські» перший в Україні Харківський університет і перший же альманах «Украинская жизнь».

Наступний розділ книги (і наступний олюднений блок проблем) присвячений Миколі Гоголю та окресленому ще десь зо сто років тому феномену «двоїстості ества» цього письменника (тобто феномену, ще тоді влучно названому «Гоголь/Го'голь»). Агеєва пише: «Про дві душі Гоголя / Го'голя написано у різні часи дуже багато. Його випадок став класичним для розуміння проблеми

розколотої ідентичності людини, що мусить вибирати між поневоленою батьківщиною й імперією, між своєю національною культурою й чужою» [1, с.17-18]. Авторка зазначає, що Тарас Шевченко йти цим шляхом відмовився; «заклик російського демократичного й нібито прозахідного критика Віссаріона Белінського [...] не марнувати талант і перестати писати «неперспективною» мовою назвав лукавим і гордо запевнив: «Буде з мене, поки живу, і мертвого слова». [1, с.18]. Але це твердження справедливе тільки частково: повісті Шевченкові написані російською мовою, тобто тут він якраз пішов Гоголівським шляхом. Хоча й дещо з поезії також (можливо, навіть відгукуючись на інвективи Белінського); по тому пишучи у листі – мовляв, «який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам, черствим кацапським словом» [6].

Розділ «Українство на літературних позах з Московщиною. Іван Нечуй-Левицький проти імперії» особисто для мене (і, мабуть, для чималого числа читачів) цікавий передусім тим, що в ньому спростовується погляд на письменника як на безстороннього описувача українського села. Увага акцентована на донині маловідомому нефахівцям романі «Хмари». «Сюжет про Київ тридцяти років XIX століття бере свій початок у далекій північній Тулі. Якраз звідти суне на дніпровські береги те, що в первісній назві твору називалося «темними хмарами». Гурт молодих людей [випусників семінарії – С.Г.] вирушає на пошуки щастя й кар'єри в упокорену колонію, сподіваючися на гарні посади й швидкі прибутки. Тільки ж із перших сторінок повсякчас наголошується культурна вищість підпорядкованої «околиці» над імперським центром» [1, с. 92]. Агеева детально переповідає описане Нечуєм-Левицьким невігластво та побутове дикунство семінаристів-росіян, руйнацію традицій Києво-Могилянської Академії, типові колоніальні вихватки представників метрополії проти «тубільців» і зазначає, що «...прибулець з Тули, на думку українців, «здається, і не розумів, що таке чистота», горілки пив більше од усіх, а зі своєю деспотичною вдачею навіть чути не хотів про якусь повагу до чужого приватного простору. За всі завдані образи й неприємності студенти прозвали російського колегу «туляком-подляком». Тобто Нечуєві важливо наголосити усі можливі відмінності, від антропологічних до культурних» [1, с. 94]. У цьому ж ряді – й роман «Гетьман Іван Виговський», де, крім інвектив на адресу московитів, розгорнена й позитивна програма побудови інтегрованої в Європу України, що досягається завдяки побудові низки університетів, завдяки освіченості шляхти, завдяки зусиллям державотворчої еліти.

На цьому змушу себе зупинитися, далі перелічивши лише назви розділів книги: «Лесья Українка: «Нам, українцям, не застила доля ніколи в тій Московщині...» – «Як гуманізм російської літератури вичерпався на українському питанні» – «Битва за культурний суверенітет: Іван Калита чи

доктор Фауст?» – «Вікінги, державна бронза й Капітолій» – «Конфлікт пам'ятей у Домонтовича: модерністи проти архаїстів» – «Радянські класики петлюрівського призову» – «Ідентичність підпорядкованих: двійництво, маскування і «зрада» – «Ліки від культурної амнезії» – «Рукописи горять, або Про важливість родинних історій» – «Час збирати каміння». І хоча всі порушені там питання варті уваги, виняток доведеться зробити хіба що стосовно сюжетів, пов'язаних із Михаїлом Булгаковим (розділ «Як гуманізм російської літератури вичерпався на українському питанні»).

Парадоксально, проте факт: українофоб Булгаков є одним із головних брендів української столиці Києва. Чи сталося це органічним шляхом? Схоже, що ні. Варто згадати, що публікація основних творів Булгакова почалася за владарювання Брежнєва, коли антиукраїнські настанови стали чимось звичним і для російських «верхів», і для «плебсу», особливо після ліквідації «шелестівського автономізму» та репресій проти шістдесятників.

Як на мене, немає сумніву у талановитості чи навіть у геніальності цього письменника. Так само немає сумніву у запереченні ним якщо не самого існування, то цивілізаційної повноцінності України й антропологічної нормальності українців. Свого часу письменник Юрій Покальчук спробував увести Булгакова в український контекст – мовляв, не таким він був уже й українофобом, у романі «Біла гвардія» відчутні об'єктивістські інтенції, деякі герої роману з симпатією говорять про гетьмана та Петлюру [7]. Проте Віра Агеева, схоже, глибше аналізує погляди Михаїла Булгакова на українське питання, хоча б тому, що бере до уваги не лише роман, а і пов'язані з ним тематично твори. Вона зазначає: «У нарисі «Київ-місто», який можна вважати своєрідним підготовчим матеріалом до «Білої гвардії», Булгаков виділяє розділ «Наука. Література. Мистецтво». І починає його категорично й коротко словом «Немає». Немає в Києві ні науки, ні мистецтва» [1, с.151]. Чи потрібен коментар? Агеева наводить і прямий донос Булгакова владі щодо начебто петлюрівської орієнтації УАПЦ, який міститься в цьому ж нарисі. Мовляв, це «петлюрівська церква» (Булгаков зневажливо називає і тут, і в майже в усіх інших текстах Петлюру «бухгалтером»), хоча насправді йдеться про церкву українську, яка мала глибоке історичне коріння.

Узагалі, Михаїл Булгаков паплюжив не лише українців. Свою сестру Варвару (фахову піаністку) він зробив прототипом Єлени Турбіної-Тальберг, а її чоловіка Леоніда Карума (офіцера й остзейського німця) – прототипом різко негативного Сергея Тальберга. Проте Карум нікуди з Києва не тікав, він любив Варвару, а вона – його. Варвара у 1925 році, після публікації «Білої гвардії», фактично розірвала стосунки з братом [2].

Принагідно: дуже слушно Віра Агеева звертає увагу на протистояння Булгакову з боку Миколи Куліша ще у другій половині 1920-х у п'єсі «Мина Мазайло» (потім, після арешту Куліша, це

протистояння слідчі поставлять йому на карб) [1, с.155]. Причому високу оцінку булгаковським «Дням Турбіних» як тріумфу всього російського дає не хто інший, як уславлена «тьотя Мотя» (та, що «краще бути ізнасілованной, ніжлі українізованной»).

А ще Віра Агеева влучила в точку, написавши, що Булгаков «виглядає, ненавидів усе українське не лише з суто ідеологічних, але й з певних дуже особистих спонук. Із клятими петлюрівцями у російського класика пов'язані якісь глибинні психологічні комплекси й душевні урази» [1, с.132]. Справа в тому, що одружений Булгаков підбивав клинці до 16-річної дочки власника будинку Листовничого. Але вона дала йому відкоша. Булгаков помстився: написав з Василя Листовничого свого «Василісу» вщент гротескно, а його дочку навіть не згадав. Сканселював, одним словом. Проте не все було так просто з родиною письменника. Одна з сестер Булгакових співала в хорі київської «Просвіти» – про це у 1979 чи 1980 році розповіла бабуся моєї однокурсниці, яка також співала в тому хорі. На жаль, тоді мене цікавили Сократ і Платон, а цими справами, думав я, мусять займатися історики...

І ще одна важлива річ, на яку досі ніхто, здається, не звернув увагу. У «Білій гвардії» сказано про 5% українські орієнтованого населення Києва. Навколо цієї цифри точаться дискусії, мовляв, багато це чи мало. Проте головне в іншому: Булгаков просто збрехав щодо цих 5%. Вибори до Установчих зборів Російської республіки у листопаді 1917 року дали по місту списку №1 – українські соціалісти – 25,6% голосів, а списку №13 – народні соціалісти й українські федералісти – 1%. Ось реальний відсоток українські орієнтованого населення міста. По губернії та по гарнізону голоси рахувалися окремо (там список №1 зібрав відповідно 77,3% та 46,1% голосів). [9, с.289]. Кілька суто єврейських партій і блоків сумарно у Києві мали 11%, польський список – 6%. Ну, а три суто російські партії (кадети, праві росіяни, російські есери) сумарно отримали в місті 35% (більшовиків і меншовиків у силу низки причин до таких партій зараховувати складно). Тож далеко не «цілковито російським містом» був тодішній Київ, чи не так?

Але тодішнє українське село аж ніяк не можна віднести до архаїки, до рустикальної культури, про що мовиться у цьому розділі книги. Ще у 1860-70-х роках розпочався широкий розвиток кооперації (це ініціювали громадівці); у 1876 році її розігнав Петербург. Але з початку ХХ століття кооперація знову почала розвиток, і на 1917-18 роки вона стала потужною силою. У селах за її підтримки запрацювали «Просвіти». І не забуваймо про вибори у російську Державну думу; які б обмеження там не існували, але селянські депутати туди проходили, і чимало з них брало участь в Українському клубі думи. Нарешті, Перша світова війна «перекрутила» на своїх жорнах мільйони селян і показала їм, що за Збручем живуть також українці. Відродилася козацька настанова селян до самочинних дій, їхня здатність до самоорганізації, хоча і не на державному рівні, а здебільшого на рівні

отаманщини. Так, це не був модерн у західноєвропейському значенні, проте це не була й архаїка. І тільки подив викликають слова про «давню музеєфіковану козацькофільську риторіку» [1, с.329]: Україна як спільнота вільного озброєного народу, як свого роду «Держава Війська Запорозького» зірвала російські агресивні плани й у 2014-му, й у 2022-му. У Москві теж, очевидно, вважали козакофільство чимось давно вже «музеєфікованим», не зрозумівши, що йдеться про національний проєкт як ранньомодерного часу (XVII-XVIII століття), так і модерної доби (XX, а тепер і ХХІ століття, яке дехто зве «постмодерним», але чи так це?).

І про українізацію, яка фігурує й у «булгаковському» розділі книги, і в наступних. Усе ж УСРР мала не тільки певну культурну автономію, а й політичну. До середини 1920-х, на відміну від Росії, тут легально діяли дві небільшовицькі комуністичні партії – Українська та Єврейська робітничка. Не було союзного наркомпросу і деяких інших відомств. Відбувалася українізація війська, працювали дві «школи червоних старшин», була розроблена військова термінологія. Навіть свій орден Червоного прапора існував. Задекларована українізація була справді в 1923 році, проте реально почалася восени 1921, з запровадженням НЕПу та відродженням у зв'язку з цим української кооперації з її видавництвами та культурними осередками на селі, які найчастіше виступали навіть у радянську добу під традиційним іменем «Просвіт». А націонал-комунізм був ідеологією всебічної національної модернізації. Не випадково Хвильовий писав: «Європа – це досвід багатьох віків. [...] Це – Європа грандіозної цивілізації, Європа – Гете, Дарвіна, Байрона, Ньютона, Маркса і т. д., і т. п. [...] Ми не безсилі епігони, ми відважні піонери «в яскравий світ – комунізм» [10].

Але при загалом позитивній оцінці книги Віри Агеевої, при тому, що вона читається зі значним інтересом, око постійно зачіпається об цілу низку «проблемних», сказати б термінів, які заважають нормальному сприйняттю змісту есеїв про українсько-російські культурні відносини. Отже, зауваги, які стосуються далеко не тільки книги Віри Агеевої. Найперше, вона використовує щодо реалій певної доби термін «радянський» – ідеться про Україну чи Росію, про Київ чи Москву. Автор цих рядків тривалий час вимушено уживав у своїх текстах терміни «радянський» і «советський» як рівнозначні, залежно від того, яка була традиція у того чи іншого видання (бо все одно б редактори замінили «советський» на «радянський»). Натомість у своїх наукових текстах різницю між ними він проводив щонайменше два десятиліття. Слово Soviet має інтернаціональне звучання та достатнє число споріднених понять. Воно позначало та позначає явища, притаманні всьому СРСР та пост-СРСР, тобто всеімперські явища, включно з советською людиною (homo sovieticus) – загальноімперським типом зі своїми іманентними рисами, поширеним від Владивостока до Бреста. Натомість радянський – це

суто український феномен ХХ століття з поширенням у століття ХХІ, включно з радянською людиною, – виплеканим у ХХ столітті Кремлем і Луб'янкою підвидом традиційного малороса. Відповідно і назви загально-советських карально-репресивних структур мають подаватися «в оригіналі» – КГБ, МВД тощо. Загалом ототожнення понять «совети» та «ради» призводить до абсурду: мовляв, більшовики наприкінці 1917 року зібрали у Харкові «з'їзд рад» і встановили «радянську владу» на протигагу Центральній Раді. Цим зводиться на пси різниця між демократією рад УНР і тоталітаризмом російських советів, фальшується історія та денонсується окупаційно-колоніальне єство советської влади на теренах України. Вести мову про «радянську Україну» (якщо не брати до уваги її номінальну назву) можна, як на мене, тільки щодо двох десятиліть: «доба українізації» та «доба Шелеста», коли певний автономізм УСРР/УРСР був реальним. Отож варто, як на мене, раз і назавжди перестати звати «советське» (у всіх його вимірах) «радянським», зробивши виняток лише для питомо української реальності, а разом із цим, до речі, не звати советський рубль – карбованцем. «Між 1917-м та 1991-м радянська й українська ідентичності у різних ґенераціях поєднувалися по-різному» [1, с.22], – пише Агеєва. Це справді так, але наразі йдеться про істотне спрощення. А якщо ми приймемо розрізнення «радянського» та «советського», це істотно поглибить бачення проблем. Якщо ми звернемося до шістдесятників, то, наприклад, Микола Вінграновський не мав советської ідентичності, а мав українську радянську. Натомість Євген Сверстюк – тільки українську, і жодну іншу. А от Борис Олійник – питомо українсько-советську, що найяскравіше виявилось у часи перебудови і по ній.

Видається, одне з найсерйозніших значень мала і має колоніальна матриця, яка ототожнює поняття «російський» і «руський». Зрозуміло, чому метрополія нав'язувала такий понятійний «крендель» українцям – це давало змогу фальшувати як історію, так і сьогодення, мабуть, навіть не треба детально все тут розписувати. Мене просто-таки жажнуло, коли нещодавно прочитав у достатньо серйозному Інтернет-виданні досить ґрунтовну й об'єктивну статтю про «Руську православну церкву», яка, мовляв, чинить усілякі лихі речі в Україні. От-от, саме так вони і прагнуть називатися, виводячи родовід свій від Русі, а не від Росії. На жаль, Віра Агеєва пише: «Колонізаторам ішлося про тяглість неперервної руської ідентичності від князівських часів» [1, с.13]. То руської чи російської? «Тысячелетие России» – такий пам'ятник був поставлений у Новгороді. А у Карамзіна маємо класичну «Историю государства Российского». И так далі, і таке інше. І якби у книзі Віри Агеєвої то була поодиноким описом цього гатунку!

Ще одна принципова річ – з якого часу науково коректно говорити про Росію. «Митрополит Петро Могила відправив свого посланця з пропозицією силами українських вчених заснувати в російській

столиці першу освітню структуру» [1, с.14]. Але ж не було тоді ані Росії, ані її столиці. Офіційний титул Алексея Михайловича, який царствував у Москві в часи Петра Могили – «Государь, Царь и Великий Князь всея Руси». Правда, було ще повне титуло царя, де згадувалася і Біла Росія, і Грузинські царства, що не входили реально до володінь московського царя. Куди вагомішим історичним свідченням, ніж фантастичні титули, видаються написи на монетах. Іван Грозний мав монети з таким написом: «Князь великий Иван Васильевич господарь всея Руси». Золота монета Алексея Михайловича 1654 року має напис – «Царь и великий князь всея Руси». Срібний півполтинник – такий само напис. А от на срібній копійці 1676 року – «Царь и великий князь всея Великія, Малыя и Белья Росі» (саме так!). А за Петра I – до 1723 року – карбувався «Московский рубль». Московський, а не російський! Із 1723-го на аверсі монети писалося «Самодержец Всероссийский». А на реверсі – «рубль». Тож яка Росія до офіційного проголошення Російської імперії? Так, це слово часом мелькає у титулах московських царів, але не є чимось остаточно усталеним. То чи варто називати московітів росіянами до того, як вони самі себе так назвали?

Наступне. «І врешті від дев'яностих років [XIX ст. – С.Г.] можна вже говорити про початок політичної стадії і формування політичних партій» [1, с.20]. А куди поділася «Народна воля», фактичним лідером якої був молодогромадivecь Андрій Желябов (партійне псевдо «Тарас»), яка ставила на меті повне знищення Російської імперії та заміщення її конфедерацією («Загальноруський союз») семи республік (за надання незалежності Польщі та всім, хто її прагнутиме)? І справа навіть не у чисельності українців у цій підпільній партії (хоча вони там домінували); справа у її цілях – жодна всеросійська політична організація ніколи не ставила на меті демонтаж імперії та створення натомість спілки демократичних держав. А більшість із них були націлені на збереження не те що федеративної, а відверто єдиної та неподільної Росії. Про це я пишу у своїй науково-популярній книзі [4, с.48-64], яку рашисти-окупанти включили до списку на знищення.

І ще одна заувага загального плану. «Росію навіть і неупереджені дослідники здебільшого не вважали за можливе розглядати як класичну імперію. Вона заволоділа не далекими заморськими територіями, а сусідніми землями. І до того ж на Заході було збройно підпорядковано нації, культурно вищі за метрополію, тож долати власну відсталість переможцям ще довго доводилося з допомогою переможених» [1, с.11]. Так, справді, не розглядали. Та чи були вони такими вже неупередженими, якщо Російську імперію не розглядали як імперію? І що таке «класична імперія»? Османська імперія була класичною чи ні? А вона також мала на Заході території, культурно вищі за метрополію... А на додачу Росія у XIX столітті мала й заморські території (в Америці, Океанії, Азії й Африці). І хіба

Чукотка була «сусідньою землею»? І взагалі, просто гріх не згадати Михайла Волобуєва-Артемове, який у праці «До проблеми української економіки» (1928) довів колоніальний характер Російської імперії, показав різницю між колонією та заморською територією, розгорнув поняття «колонії європейського типу», вищої у розвитку за метрополію, та зауважив можливість перетворення СРСР на колоніальну імперію (на час написання статті він іще не став нею, проте мав до цього виразні тенденції) [3]. Ба більше: у Волобуєва-Артемове були попередники: у 1919 році Сергій Мазлах і Василь Шахрай видали книгу «До хвилі (Що діється на Україні і з Україною)», в якій окреслили своє бачення Росії й України як метрополії та колонії. І не тільки про українських авторів має йтися: у першому виданні Великої советської енциклопедії багаторазово сказано про Росію як про колоніальну імперію, в тому числі й щодо України. Така оцінка закономірно формулювалася в межах марксистської парадигми, ще не «виправленої» Сталіним і Ждановим; скажімо, Бухарін на партійних з'їздах обстоював якнайширші права союзних республік, полемізуючи зі Сталіним. Ідеться не про те, що частина тодішніх більшовицьких «вождів» була «біла та пухнаста»; але тут діяли щонайменше три потужних чинників: по-перше, класична марксистська доктрина, по-друге, орієнтація на світову революцію, яка вимагала робити з УСРР привабливу для Європи «вітрину досягнень соціалізму», по-третє, потреба протистояти другій Речі Посполитій, повертаючи до себе якнайбільше українців на її теренах. Принагідно, постать Михайла Волобуєва-Артемове цілком уписується в досліджувані Агеєвою феномени подвійної лояльності та двійництва. Це б істотно поглибило книгу: негоже забувати те, в чому українці випередили Захід, навіть сучасний.

Висновки.

Без книги Віри Агеєвої «За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини» картина української гуманітаристики наразі виглядає неповною, хоча від появи першого видання цієї праці минуло лише два роки. Така розгорнута панорама літературного, і не тільки літературного українського життя та протистояння у різних формах російській експансії має справді чимале значення. А вмiла деконструкція «гуманiзму великої російської культури» як чогось начебто апріорі притаманного цій культурі XIX-XX століть набуло нових обертонів після 24.02.22. Книга Агеєвої, за всіх її лакун і нечітко прописаних місць, вже стала в ряд стратегічних боєприпасів нинішньої широкомасштабної війни за саме існування України. А недоліки книги у своїй більшості притаманні всій українській гуманітаристиці, яка недостатньо динамічно й ефективно позбавляється від впливу колоніальної матриці, а крім того, некритично ставиться до деяких модних сучасних західних теорій, неспроможність і навіть небезпечність яких для всіх, хто вмiє самостійно мислити, є очевидною після початку

нинішнього етапу російської агресії. Українським інтелектуалам наразі життєво потрібні «розум вільний» і «думка розкута», і книга Віри Агеєвої стає тут у пригоді.

1. Агеєва Віра. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини: 2-е видання, випр. Київ: Віхола, 2023. 360 с.
2. Булгакова, Варвара Афанасьевна. *Вікіпедія*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%83%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%92%D0%B0%D1%80%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B0_%D0%90%D1%84%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%8C%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B0
3. Волобуєв Михайло. До проблеми української економіки. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/>
4. Грабовський С. Генії проти ідіотів: алгоритми української історії. Вид. 3-тє, перероб. і доп. К.: Видавничий дiм "Стилос", 2019. 448 с.
5. Забужко О. Чернетка з історії незакінченої війни, перша публікація - в польськ. перекладі. URL: <https://www.znak.com/pl/.../w-cieniu-imperium-kulisy..>
6. Листи Тараса Шевченка 1839 – 1843 рр. 30.09.1842 р. до Я. Г. Кухаренка URL: <https://www.t-shevchenko.name/uk/Corresp/1839-43/1842-09-30.html>
7. Покальчук Ю. Булгаков – Київ. *День*. 2018. №18/19. С. 22–23.
8. Савченко Віктор. Україна масонська. Київ: Нора-Друк, 2008. 336 с.
9. Спирин Л.М. Россия 1917 год: Из истории борьбы политических партий. 1987. 345 с.
10. Хвильовий Микола. Камо грядеши. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/kh/khvilovij-mikola/1060-mikola-khvilovij-kamo-gryadeshi/9>

References

1. Ageyeva Vira. (2023). *Za lashtunkamy imperiyi. Eseyi pro ukraïns'ko-rosiys'ki kul'turni vidnosyny: 2-e vydannya, vypr.* [Behind the scenes of the empire. Essays on Ukrainian-Russian cultural relations: 2nd edition, reprinted]. Kyiv: Vikhola. 360 p. (in Ukrainian).
2. *Bulhakova, Varvara Afanas'yevna* [Bulgakova, Varvara Afanasyevna]. *Vikipediya*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%83%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%92%D0%B0%D1%80%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B0_%D0%90%D1%84%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%8C%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B0 (in Russian).
3. Volobuyev Mykhailo. *Do problemy ukraïns'koyi ekonomiky* [To the problem of the Ukrainian economy]. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/> (in Ukrainian).
4. Hrabov'skyi S. (2019). *Heniyi proty idiotiv: alhorytmy ukraïns'koyi istoriyi. Vyd. 3-tye, pererob. i dop.* [Geniuses against idiots: algorithms of Ukrainian history. Kind. 3rd, revision, and additional]. K.: Vydavnychyy dim "Stylos". 448 p. (in Ukrainian).
5. Zabuzhko Oksana. *Chernetka z istoriyi*

- nezakinchenoyi viyny, persha publikatsiya - v pol's'k. perekladi* [Draft of the history of the unfinished war, the first publication - in Polish. Translations]. URL: <https://www.znak.com.pl/.../w-cieniu-imperium-kulisy..> (in Ukrainian).
6. *Lysty Tarasa Shevchenka 1839 – 1843 rr. 30.09.1842 r. do YA. H. Kukharenka* [Letters of Taras Shevchenko 1839 - 1843 September 30, 1842 to Ya. G. Kuharenko]. URL: <https://www.t-shevchenko.name/uk/Corresp/1839-43/1842-09-30.html> (in Ukrainian).
  7. Pokal'chuk Yu. (2018). *Bulhakov – Kyiv* [Bulgakov – Kyiv]. *Day*. №18/19. P. 22–23. (in Ukrainian).
  8. Savchenko Victor. (2008). *Ukrayina masons'ka* [Masonic Ukraine]. Kyiv: Nora-Druk. 336 p. (in Ukrainian).
  9. Spyrin L.M. (1987). *Rosyya 1917 hod: Yz ystoryi bor'by polytycheskykh party* [Russia 1917: From the history of the struggle of political parties]. 345 p. (in Russian).
  10. Khvyl'ovyy Mykola. *Kamo hryadeshy* [How are you coming?]. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/kh/khvilovij-mikola/1060-mikola-khvilovij-kamo-gryadeshi/9> (in Ukrainian).